

عبداله سرگل زائی شریفی

قوه قضائیه، لزوم و راهکارهای تعالی کیفیت علمی قضاوت

از بین قوای سه‌گانه هر حکومت، قوه قضائیه در تأمین عدالت، امنیت و سعادت جامعه نقشی مؤثر، برجسته و محوری دارد، استادان علوم سیاسی چهار دانشگاه آمریکا، انگلیس، کانادا و استرالیا در مرداد ماه ۱۳۷۵ متفقاً پرسشنامه‌ای را برای ۲۲۲۴ تن از نخبگان ۴ کشور مذکور ارسال و نظر آنان را در این زمینه که کدام یک از قوای سه‌گانه حکومت یک کشور در تأمین پیشرفت و آزادی، عدالت و امنیت داخلی «روابط مردم» جامعه مؤثرتر است اعلام شده بود، پاسخ دهندگان که عمدتاً دارای تحصیلات عالی و مشاغل از قبیل روزنامه‌نگاری، استادی دانشگاه، وکالت، قضاوت در دادگستری، کارشناسی و مقامهای ارشد دولتی را داشته‌اند، ۳۱ درصد قوه قضائیه را برگزیده‌اند که کنترل قانون‌شکنی و تنبیه خاطیان را بر عهده دارد و در کنار زیان‌دیدگان و مظلومان است، ۲۳ درصد قوه مجریه را، ۲۰/۷ درصد قوه مقننه را به‌عنوان قوه مؤثر مشخص کرده‌اند، ۱۳ درصد گفته‌اند که همکاری و هماهنگی و تشریح مساعی هر سه قوه حکومتی ضامن تأمین عدالت، آزادیها و پیشرفت یک کشور

است، ۱۱ درصد نظر داده‌اند که تنها اگر قوه چهارم یعنی مطبوعات و وظیفه خود را با صداقت انجام دهد تلاشهای ۳ قوه حکومتی نتیجه‌بخش خواهد بود، ۱/۳ درصد بقیه هم گفته‌اند که «طرحی نو» باید ریخته شود.^۱

ایفای نقش مؤثر و برجسته قوه قضائیه مستلزم وجود لوازم و ابزارهایی است که یکی از لوازم اساسی بویژه در کشورهایی که قانون منبع اصلی حقوق است دانش قضائیه لازم و اطلاع و اشراف جامع قضات به قوانین است. نظام جمهوری اسلامی ایران نیز از این قاعده مستثنی نیست.

در قوه قضائیه نظام جمهوری اسلامی علم و آگاهی و معرفت لازم است لذا حوزه‌های علمیه و دانشکده‌های حقوق و مؤسساتی که مربوط به حقوق قضایی هستند باید نخبه‌های خود را برای خدمت در این قوه آماده کنند. آنچه در مرحله دوم برای قوه قضائیه ضرورت دارد حق‌گرایی است که ناشی از عدالت و وجدان پاک و روح باطل‌ستیزی است. همه کسانی که در قوه قضائیه مشغول هستند حتی کسانی که در بخش‌های اداری و دفتری کار می‌کنند باید از این خصوصیات برخوردار باشند باید قوه قضائیه خودش را از وجود افرادی که به خاطر نداشتن علم لازم و روحیه حق‌گرایی مناسبی با این قوه ندارند رها کند.^۲

ساماندهی و نظام‌مند کردن قوه قضائیه و دستیابی به یک نظام علمی کارآمد قضایی به عنوان اولویت کاری قوه قضائیه در برنامه سوم توسعه از سوی رئیس قوه قضائیه اعلام شده است، آیت‌الله شاهرودی مدیریت علمی و نگرش همه‌جانبه را از

۱- نشریه قانون وکلای دادگستری، شماره ۱۸، مهر ماه ۷۵ ص ۶.

۲- از بیانات رهبر معظم انقلاب اسلامی، مجله حقوقی دادگستری شماره ۱۳ و ۱۴، سال ۷۴ ص ۱۴.

مهمترین وظایف يك دستگاہ قضایی پویا می‌داند و به‌همین جهت بر طرح تدوین نظام علمی و کارآمد در بخش قضایی تأکید نموده‌است.

لزوم رعایت مقررات قانون آیین دادرسی به‌عنوان روش و طریق حاکم بر رسیدگی‌های محاکم و همچنین ضرورت مستدل و مستند بودن تصمیمات و احکام (ماهوی) دادگاهها به قوانین موضوعه و شرع موضوع اصل ۱۶۷ قانون اساسی ضمن اینکه قوه قضائیه را به علمی‌ترین و تخصصی‌ترین قوه کشور تبدیل نموده‌است توجه و تأکید بر تدوین و توسعه نظام علمی کارآمد را اجتناب‌ناپذیر ساخته‌است.

ملازمه کارساز اعتلای کیفیت علمی قضاء در صدور آراء و تصمیمات صحیح و منطبق با قانون و نیز مؤثر در سرعت بخشیدن به رسیدگی‌های برخوردار از کیفیت که در نهایت موجب تسریع در احقاق حق و ابطال باطل می‌شود از اموری است که کراراً مورد اهتمام و تأکید مقام معظم رهبری واقع شده‌است به‌طوری که در فرمان انتصاب آیت‌اله یزدی برای دوره دوم ریاست قوه «تعالی بخشیدن به کیفیت علمی و عملی قضاء و تربیت و جذب افراد عالم و بصیر» یکی از چهار نکته‌ای بود که به‌طور ویژه بر آن تأکید شده‌است، همچنین در فرمان انتصاب آیت‌اله شاهرودی از تقویت دانش قضایی به‌عنوان یکی از لوازم اصلی و مؤثر در نایل شدن دستگاہ قضائی به اجرای عدالت و قانون یاد شده‌است.

متأسفانه در دو دهه پس از انقلاب اسلامی هیچ يك از مدیران قوه قضائیه آنچنان که باید در جهت تعالی کیفیت علمی قضات اقدام مؤثر و مثبتی انجام نداده‌اند، توشه علمی قضات عمدتاً همان اندوخته‌های چهار ساله دانشکده‌های حقوق و علوم حوزوی است و در طی مدت اشتغال به امر قضاء نه خود آنچنان که باید سهمی در تحقیقات و پژوهش‌های حقوقی روز دارند و نه تسهیلاتی در زمینه فراگیری مستمر و تکمیل دانش

قضایی روز برای آنان مهیا شده است. جالب اینکه قریب به اتفاق افرادی که در دو دهه گذشته در جایگاه مدیریت یا مسئولیتهای مؤثر قوه قضائیه بوده‌اند پس از اتمام مسئولیت به اهمیت و لزوم پژوهشهای حقوقی پی برده‌اند چنانکه آیت‌اله موسوی اردبیلی در دانشگاه مفید دوره کارشناسی ارشد حقوق را دائر نموده، آقایان موسوی بجنوردی و مرعشی نجفی اعضای شورای عالی قضائی در دوره‌های فوق لیسانس و دکترای حقوق به تدریس مشغولند، آیت‌اله مقتدایی هم که فعلاً در قوه قضائیه سمت دارد، مرکز تخصصی قضاء (ویژه طلاب) را در قم دائر نموده است هم‌چنین آیت‌اله قاضی هم در قم مدرسه قضائی طلاب را دائر کرده است. کثرت ارجاع روزانه و رسیدگی به پرونده‌های متنوع ناشی از اجرای قانون دادگاههای عمومی هم ضمن اینکه مجال و فرصت تمرکز و توجه لازم به قوانین را از قضات سلب نموده است موجب فرسایش زودرس آنان می‌شود. در حالی که تنوع دعاوی و موضوعات مختلف حقوقی، صلاحیت عام دادگاهها و قضات، تحولات سریع و بعضاً شتابزده قوانین، ضرورت برنامه‌ریزی‌های همه‌جانبه‌ای را برای مطالعات مستمر قضات شاغل به‌طور جدی طلب می‌کند، در این راستا حساسیت و تأکید آیت‌اله شاهرودی بر مدیریت علمی و نظام علمی کارآمد در دستگاه قضایی چشم‌انداز روشنی را در جهت توسعه و تقویت دانش قضایی فراروی قوه قضائیه قرار داده است، آنچه در این مسیر مایه امید به تحقق و اجرای عملی این برنامه است اینکه ریاست قوه قضائیه خود شخصیتی محقق، معتقد به نوآوری و عالم به کاربرد اساسی تحقیق و پژوهش در پویایی حوزه‌های مختلف علوم از جمله دانش حقوق است.

در راستای تقویت دانش قضائی و اعتلای کیفیت علمی قضاء سه اقدام اساسی،

لازم و ضروری به نظر می‌رسد:

۱- تسهیل و فراهم کردن دوره‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری) برای قضات

۲- تشویق و تقدیر از قضاتی که در کنار کار قضایی با پژوهش‌های حقوقی و ارائه مقالات علمی و شناسائی و معرفی روشهای برتر، در احقاق حق به اصلاح و کارآمدی نظام قضائی و مالاً توسعه قضایی کمک می‌کنند.

۳- توجه به رفاه و معیشت قضات و کاهش سطح درآمد بین وکیل و قاضی به منظور ایجاد زمینه جذب نخبگان حقوق به دستگاه قضائی و جلوگیری از خروج قضات مستعد و توانا از این قوه.

آنچه به عنوان پیامدهای روشن و موفق چنین اقداماتی در دستگاه قضایی می‌توان یاد کرد به شرح زیر است:

۱- تحصیلات تکمیلی دانشگاهی به لحاظ اینکه پژوهش و تحقیقات علمی در دروس مختلف از سوی دانشجوی (قضات) را به دنبال دارد موجب تقویت توان علمی حقوقی و تخصصی قضات گردیده و مالاً به قدرت استنباط صحیح‌تر آنان از قانون کمک می‌کند و به هر میزان که استنباط قاضی به قانون و غرض قانونگذار نزدیکتر شود تشخیص و رأی قاضی به عدل نزدیکتر است چه مبنای عدل قانون است.

۲- تحصیلات تکمیلی از طریق توانمندی علمی قضات و اشراف بیشتر آنان به قانون به سرعت در رسیدگی‌های برخوردار از کیفیت کمک می‌کند.

۳- چنانچه برنامه ثابت و مستمری برای طی تحصیلات تکمیلی برای قضات تصویب و اجرا شود این اقدام علاوه بر اینکه ممکن است موجب جذب دانش‌آموختگان ممتاز و برجسته دانشکده‌های حقوق به دستگاه قضایی شود در عین حال از دفع و خارج شدن قضات بصیر و عالم از قوه قضائیه جلوگیری می‌کند. چه ایجاد زمینه

تحصیل و اخذ مدارج علمی دانشگاهی «فوق لیسانس و دکتری» نوعی امتیاز و ارزش معنوی است که خود جاذبه ایجاد می‌کند.

۴- چنانچه دستگاه قضائی به جایی برسد که تمامی یا اکثریت قضات آن از مدارج و تحصیلات عالی دانشگاهی برخوردار باشند موجب افزایش اعتبار نظام قضایی و آراء دادگاههای جمهوری اسلامی در صحنه بین‌الملل شده و تا حدودی حربه حقوق بشر علیه دستگاه قضایی و نظام را از دشمن سلب می‌کند.

۵- افزایش معرفت و دانش قضائی به تضمین و رعایت بیشتر حقوق و آزادیهای مشروع مصرح در قانون اساسی از سوی دستگاه قضایی کمک می‌کند. چه تعدیاتی که بر اثر جهل به قانون و غرض قانونگذار از سوی افرادی که علم کافی ندارند به حقوق و آزادیهای افراد صورت می‌گیرد کمتر از اعمال تجاوزکارانه و تعمدمابانانه نیست.

۶- در قالب پایان‌نامه‌های فوق لیسانس و دکتری بسیاری از موضوعات و مسائل مستحدثه حقوق اسلامی و نظام قضائی از سوی کسانی که خود متصدی امر قضاء هستند با نگاه کاربردی مورد نقد و بررسی و تحلیل واقع و با اطلاع و آگاهی از دیگر نظام‌های حقوقی رایج در جهان روشها و راهکارهای جدید مؤثر در پیشگیری از وقوع جرم و احقاق حق نیز بررسی و مطالعه می‌شود.

۷- در حال حاضر علی‌رغم رایگان بودن تحصیلات تکمیلی، فارغ‌التحصیلان مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری عموماً در مشاغل دیگری از قبیل وکالت، هیأت علمی دانشگاهها و کارشناس حقوقی ادارات دولتی، عمومی و بخش خصوصی مشغول به کار می‌شوند که هر چند حضور در آن حوزه‌ها و مراکز نیز لازم و مفید است اما از آنجا که کارآمدی دستگاه قضائی ضمن اینکه موجب اصلاح سایر دستگاههای اداری می‌شود در عین حال از طریق احقاق به موقع حق و عدل در تقویت اعتماد و باورهای

مردم به کارکرد مثبت دین در اداره جامعه تأثیر کلانی دارد و اینکه اقامه قسط و عدل هدف اصلی و اساسی در نظام اسلامی است لهذا تجهیز و برنامه‌ریزی و شناسایی راهکارهای همه جانبه‌ای که دستگاه قضائی را به عنوان رسمی‌ترین نهاد نظام اسلامی و مسئول مستقیم احقاق حق و اقامه عدل در انجام رسالت خطیر و برجسته آن کمک می‌کند از ضرورتهای جدی است که عنایت و اهتمام همه مسئولین نظام را جلب می‌کند، چه اگر در مقام ارزیابی و یا انتقادی که نسبت به عملکرد دیگر نهادها و سازمانهای مسئول در بخشهای مختلف اقتصادی، فرهنگی یا سیاست خارجی و امثال آن مطرح می‌شود مداخله و کارشکنیهای اجانب و دشمنان نظام و انقلاب اسلامی را مؤثر بدانیم که هست، این امر در عدم توفیق قوه قضائیه به عنوان دستگاهی که رئیس آن مستقیماً و قضات به عنوان بدنه فعال، اساسی و مؤثر آن با يك واسطه از سوی ولایت امر منصوب می‌شوند در حصول به نتیجه و رسیدن به تراز کامل اسلامی و آرمانهای مورد نظر در قضاء اسلامی مداخله و تأثیری نداشته و ندارد.

راهکارهای عملی و اجرایی تقویت دانش قضایی و کیفیت علمی قضات

۱- یکی از امکانات بالفعل و آماده دستگاه قضایی در جهت توسعه تحصیلات تکمیلی قضات وجود دانشکده علوم قضائی وابسته به این قوه است، این دانشکده در حال حاضر صرفاً در مقطع کارشناسی حقوق پذیرش دانشجو دارد که با عنایت به افزایش سالانه فارغ‌التحصیلان حقوق در سطح کشور و ملاً امکان جذب قضات مبتدی از میان آنان، با موافقت مراجع ذیربط مقطع کارشناسی در این دانشکده حذف و مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری ویژه قضات در این دانشکده دائر و در عین حال هیأت علمی آن نیز تقویت شود.

۲- چنانچه حذف کامل مقاطع کارشناسی در این مرحله به مصلحت نیست، ظرفیت مقطع کارشناسی را به نصف تقلیل داده و دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری نیز در این دانشکده دائر گردد.

۳- با عنایت به نقش مؤثر ریاست قوه قضائیه در شورای عالی انقلاب فرهنگی و حضور آقای رئیس‌جمهور که خود از چهره‌های فرهنگی و دانشگاهی است در رأس این شورا و اینکه قطعاً جناب آقای خاتمی از ابتکار آیت‌اله شاهرودی در تلاش برای دستیابی به یک نظام علمی کارآمد و مدیریت علمی در قوه قضائیه حمایت می‌نمایند لهذا با طرح اهمیت موضوع در شورا و لزوم تداوم تحصیلات تکمیلی قضات، از طریق مصوبه این شورا و با ارائه لایحه به مجلس شورای اسلامی دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری برای قضات در کلیه دانشگاه‌های دولتی از جمله «دانشگاه تهران، شهید بهشتی، تربیت مدرس، علامه طباطبائی، شیراز، امام صادق (ع)، مفید قم و مدرسه عالی شهید مطهری» دائر شود.

۴- حداقل ۴۰ درصد ظرفیت تحصیلات تکمیلی در گرایش‌های مختلف حقوق در دانشگاه‌های کشور به قضات اختصاص یابد.

۵- تقویت دوره کارآموزی قضائی با توجه به صلاحیت عام محاکم و قضات از ضروریتهای جدی و فوری است که مع‌الاسف آنچنان که باید به آن توجه نمی‌شود، اگر اساتید این دوره خود از برجستگی و تواناییهای علمی و عملی بالایی برخوردار باشند کارآموزان به حداکثر آمادگی در شروع کار قضائی نائل می‌شوند، در این راستا لازم است اساتید برجسته و ممتاز دانشکده‌های حقوق، وکلاء و قضات زبده جهت تدریس در این دوره دعوت شوند.

۶- برگزاری سمینارهای مستمر علمی ضمن خدمت و در عین حال فشرده برای

قضات سراسر کشور با حضور اساتید برجسته حقوق، قضات عالی‌رتبه و وکلای زبده و لزوماً در دانشکده‌های حقوق و نه در هتل و مهمانسراها.

۷- تخصیص بودجه برای تهیه تمامی کتب، مجلات و آثار حقوقی که در کشور منتشر می‌شود برای تمامی دادگستریهای کشور به طوری که هر دادگستری از یک کتابخانه حقوقی کامل و جامع برخوردار باشد، متأسفانه در حال حاضر در بعضی از شهرستانها حتی قوانین لازم‌الاجراء به سهولت و به موقع در دسترس قضات قرار نمی‌گیرد.

۸- نظارت و اطلاع رؤسای دادگستریها از نقض و ابرام آراء محاکم تابعه در مراجع تجدیدنظر، تهیه آمارهای ماهانه و سالانه از درصد نقض و ابرام آراء قضات هر دادگستری و علاوه بر ارسال این آمارها به قوه قضائیه و دفتر ارزشیابی قضات، طرح و بحث مبانی نقض آراء در جلسات هفتگی قضات هر دادگستری، چه کیفیت واقعی علمی، استعداد و توانایی عملی قاضی در آراء صادره او که در دادگاههای تجدیدنظر و یا دیوان عالی کشور مورد بررسی و رسیدگی واقع شده به صحیح‌ترین شکل ممکن قابل ارزیابی است و چنانچه این روش نظارت به طور مستمر و دائم از سوی مدیریت قضائی کشور بر آراء و تصمیمات قضات اعمال گردد قطعاً از صدور آراء ضعیف و تصمیمات خلاف قانون خواهد کاست. در این راستا با توجه به استقرار دادگاههای تجدیدنظر در مراکز استانها، رؤسای کل دادگستری استانها می‌توانند از آراء صادره دادگاههای عمومی و تجدیدنظر در کلیه پرونده‌هایی که از دادگستریهای سراسر استان به مرکز استان ارسال می‌شود رونوشت تهیه و ضمن اینکه خود از وضعیت و کیفیت علمی قضات تابعه استان تحت مدیریت مطلع می‌شوند، مراتب ضعف آراء را به قضات صادرکننده منعکس تا نسبت به برطرف کردن آن در تصمیمات و آراء بعدی

۹- در حال حاضر تنها ملاک و ضابطه ثابت و سنتی که برای ترفیع و اخذ پایه قضایی بالاتر وجود دارد ملاحظه پرونده‌هایی است که از سوی قضات مورد رسیدگی واقع شده به علاوه توقف برای مدتی در پایه قضایی قبلی است. پیشنهاد می‌شود آثار علمی قلمی و پژوهش‌های حقوقی قضات هم ملاک ترفیع محسوب و یا اینکه قضات محقق مدت زمان کمتری در پایه قضایی توقف نمایند و یا اینکه ریاست قوه قضائیه به چنین قضاتی پایه‌های تشویقی اعطاء نماید، نیز آثار علمی و حقوقی قضات در انتصاب آنان به سمتهای قضایی بالاتر ملاک محاسبه واقع شود.

الحکایه و التمثیل

بدید از دور پیری را جوانی	خمیده پشت او همچون کمانی
ز سودای جوانی گفت ای پیر	به چن‌دست آن کمان پیش‌آی زر گیر
جوان را پیر گفت از زندگانی	مرا بخشیده‌اند این رایگانی
نگه می‌دار زر ای تازه برنا	ترا هم رایگان بخشند فردا
چو سالم شست شد نبود زیانی	اگر من شست را سازم کمانی